

С.М. КУДЕЛКО, кандидат історичних наук, професор, директор
Центр краєзнавства імені академіка П.Т. Тронька
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

INJURIARUM REMEDIUM EST OBLIVIO

**Балишев М.А. Астрономічні дослідження
в Харкові наприкінці XIX — першій половині XX ст.**

Київ: Наукова думка, 2022. 560 с.

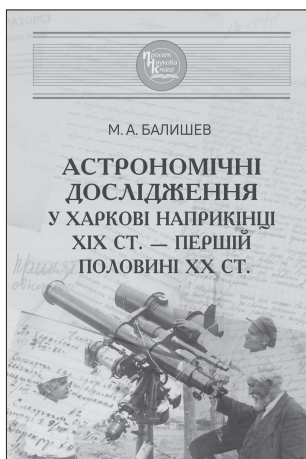
На наш погляд, латинський вислів *Injuriarum remedium est oblivio* (забуття — ліки від несправедливостей) досить точно задає емоційний настрій нарративу рецензованої монографії. Адже доля багатьох відданих астрономії вчених становить лише їхню роботу, не зберігаючи для історії нічого особистого. Саме про таких людей, успішність або неуспішність яких впливали на *perepeteia* розвитку великої світоглядної науки у Харкові, йдеться у ґрунтовній монографії М.А. Балишева.

В історії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, який нещодавно відзначив 215-ту річницю від дня створення, важливе місце належить астрономічним дослідженням. За понад 200 років існування астрономічна наука в Харківському класичному університеті пододала складний шлях від кількох приміщень на університетському подвір'ї, де розташувалася придбана університетом колекція інструментів німецького за походженням астронома Й. Гута, до сучасного комплексу споруд сьогоденішнього НДІ астрономії, який вирішує складні практичні завдання в сфері своїх наукових інтересів.

Зважаючи на певну «закритість», яка завжди супроводжувала астрономічну науку, досліджень, де б всебічно характеризувалася діяльність харківських астрономів, не так багато. У більшості публікацій ми спостерігаємо дублювання вже відомих фактів. Особливо це стосується періоду, що охоплює кінець XIX — першу половину XX ст., на вивченні якого зосередився автор монографії. У цих хронологічних межах історія астрономії в Харкові раніше не була предметом спеціального дослідження в українській історичній науці.

Автор рецензованої монографії, історик за освітою, не лише детально опрацював уже відому джерельну базу, а й виявив і проаналізував значний масив нових документальних матеріалів, передусім архівних. Він, зокрема, зосередився на вивченні

Цитування: Куделко С.М. *Injuriarum remedium est oblivio* (рецензія на книгу: Балишев М.А. Астрономічні дослідження в Харкові наприкінці XIX — першій половині XX ст. Київ: Наук. думка, 2022. 560 с.). *Наука та наукознавство*. 2022. № 3 (117). С. 139—141.

унікальної документальної колекції, що сформувалася впродовж понад 100 років у Харківській астрономічній обсерваторії. Важливо зазначити, що ця колекція до сьогодні не пройшла належне науково-технічне опрацювання, і відтак автор вводить до наукового обігу багато невідомих раніше джерел. Але джерельна база дослідження нею не обмежується, адже автор акумулював інформаційні ресурси з майже двадцяти архівних установ різних країн.

Тож рецензована монографія, що присвячена дослідженню найважливішого періоду становлення та розвитку астрономічної науки у Харкові наприкінці XIX та в першій половині XX ст. і ґрунтується на репрезентативній джерельній базі, має безперечну наукову актуальність.

Головну увагу М.А. Балишев зосередив на організаційному розвитку харківської астрономії. Йдеться про створення стаціонарної астрономічної обсерваторії в Університетському саді, придбання основного астрометричного інструменту обсерваторії — вертикального кола Репсолда (наприкінці XIX ст.), функціонування при фізико-математичному факультеті університету Школи-майстерні точної механіки.

В основному розділі «Створення і розвиток Харківської астрономічної обсерваторії (1883—1945 рр.)» автор проаналізував діяльність університетської обсерваторії під час буреломних подій Української революції 1917—1921 рр., у т. ч. дослідив аспекти персональної історії представників харківської астрономії в умовах громадянської війни. Він детально вивчив розвиток аматорської астрономії в 20-х рр. XX ст. в Харкові; дослідив події, пов'язані із залученням радянських і західних астрономів до процесу політичного протистояння між СРСР і західним світом; розкрив колізії навколо створення Центральної Української обсерваторії в Харкові (масштабний проєкт, який не було реалізовано); проаналізував організацію харківської експедиції для спостереження так званого «Великого радянського затемнення» (повного сонячного затемнення 1936 р.); докладно зупинився на драматичних подіях політичних «чисток» в університетській обсерваторії та репресій періоду Великого терору; висвітлив діяльність і надав достовірні біографічні відомості стосовно харківських астрономів під час нацистської окупації міста в 1941—1943 рр. під час німецько-радянської війни, оприлюднивши непопулярні факти вимушеного колабораціонізму деяких учених; схарактеризував процес відновлення та реконструкції Харківської астрономічної обсерваторії після визволення Харкова.

У розділі «Історико-біографічне дослідження життя та наукової спадщини вчених Харківської астрономічної обсерваторії (кінець XIX ст. — перша половина XX ст.)» представлено значний пласт біобібліографічних матеріалів. Наведено наукові біографії вчених (25 біографічних есе), які в різні часи працювали у Харківській астрономічній обсерваторії та зробили значний внесок до скарбниці вітчизняної та європейської астрономічної науки: М.П. Барабашова, М.М. Євдокимова, В.Г. Левицького, О.І. Раздольського, Л.О. Струве, О.Л. Струве, В.Г. Фесенкова та ін. Значну частину цього фактографічного матеріалу вперше введено до наукового обігу.

Автор детально проаналізував науково-дослідну діяльність харківських астрономів, що знайшло відображення в розділі «Наукові дослідження в Харківській

астрономічній обсерваторії (кінець XIX ст. — перша половина XX ст.). Хроніка» рецензованої монографії. Хронологічно структурована інформація достатньо точно відображає послідовність науково-пошукової роботи співробітників Харківської астрономічної обсерваторії в період, обраний автором монографії для дослідження: від астрометричних спостережень зірок і сейсмічних досліджень за допомогою горизонтальних маятників конструкції Ребер-Пашвіца до спектроскопічних і спектроскопічних спостережень Сонця та зародження харківської школи планетознавства.

Нам здається, що у монографії можна було б ширше провести паралелі з іншими астрономічними осередками країни, більше уваги приділити науковим дискусіям, які весь час точилися навколо багатьох проблем астрономії. На жаль, за задумкою автора, викладення матеріалу завершується напередодні грандіозних астрономічних звершень початку ери освоєння космосу.

Отже, вважаємо, що монографія М.А. Балишева стане корисною не тільки фахівцям з історії астрономії, історії науки і техніки, а й для досліджень у галузі краєзнавства в Харківському класичному університеті, у місті Харкові, а також може бути рекомендована для використання в освітніх процесах.